

ПРАБЪЛГАРИЗМИ В СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА БИБЛИЯТА

Татяна Славова, СУ “Св. Климент Охридски”

Proto-Bulgarian Words in the Translation of the Bible into Old-Bulgarian

The object of study are two Proto-Bulgarian words as featuring in the translation of the Bible into Old-Bulgarian language. The first one is **куригъ** *κυρφαγωγός* “leader of the bride, one who leads her from her home to the bridegroom’s house; friend”; it is suggested to have Altaic etymology on the ground of existing parallels with Mongolian and Manchu-Tungus languages. The second lexeme **котиганъ** *...ἄμνος* “thorn, prickle, bushes” has not been interpreted so far as a proto-Bulgarian word; the current exploration suggests its etymology is related to Turkic origin.

Key words: Translation of the Bible into Old-Bulgarian, proto-Bulgarian words, etymological analysis

Старобългарският превод на Библията, запазен в славянски преписи (руски, сръбски, български) от XIV в. нататък, изобилства с прабългаризми. Преобладават речникови единици, свързани с човешкия бит, сред които има: 1) названия на съдове, домашна покъщнина и оръдия на труда, вж. **комърогъ, гоморъ** ‘съд за вода; неголям съд за пари’ (Изх 16:22, 32, 33, 36; Съд 7:16, 20; Мк 14:13, Лк 22:10 *Юр Гал Дбрл*); **кръчагъ** ‘съд за пиене; делва, стомна, чаша’ (Иер 25:6; Мк 7:8 *Зогр*; Мк 14:13 *Гал*); **сасыгъ** ‘съд за разтопяване на метал, горнило’ (Иез 22:22, Ис 4:4 *тълк УЛихий*); **чъванъ** ‘съд за вино’ (Мк 7:4, 8 *Мар Юр*) ~ **чъваный** (Апок 14:10); **дохъторъ** ‘възглавница’ (Иез 13:18, Мк 4:38 *Зогр*); **чеканъ** ‘топор’ (Пс 73:6 *Чуд*); 2) названия на облекло, обувки и украшения, вж. **клобукъ** ‘островърха, кожена шапка’ (Изх 28:40, 36:35; Лев 16:4; Иез 21:26; Дан 3:21; Зах 3:5, 21:26); **сапогъ** ‘ботуш; сандал; кожена обувка’ (Изх 3:5; Втз 29:5; Иез 24:17; Пс 59:10; Мт 3:11 *Мар Юр*; Мт 10:10 *Зогр Мар*; Лк 3:16 *Зогр Ас Сав Остр*; Мт 10: 4 *Зогр Мар*; Мт 15:22 *Зогр Ас Сав Остр*; Йо 1:27 *Зогр Мар Ас* и др.) ~ **сапожнь** ‘от, на обувка’ (Бт 14:23); **яригъ** ‘груба влакнеста дреха; груба тъкан’ (Ис 3:23 *тълк УЛихий*, Иез 27:31 *тълк УЛихий*, Йов 16:15, Пс 29:12, 34:13, 68:12 *Чуд*, Дан 9:3 *тълк УЛихий*, Иоил 1:8 *тълк УЛихий*, Амос 8:10 *тълк УЛихий*, Иона 3:6 *тълк УЛихий*, Мт 11:21 *Гал Боян*, Лк 10:13 *Търн*); **бисъръ** ‘бисер’ (Изх 29:33, Лев 22:10, Мт 7:6 *Мар Зогр Ас Сав Остр*, Мт 13:45 *Мар Ас Сав Остр*, Мт 13:46 *Зогр Мар Ас Сав*, ПП 1:10, 11), 3) лексеми със значение ‘дом, постройка; поселение’, вж. **колимогъ** ‘шатра, палатка’ (Ис 40:22; Съд 4:11, 7:13); **сокало, сокалъкъ** ‘кухня’ (Иез 46:23) ~ **сокалъчнь** ‘кухненски’ (Иез 46:24 *тълк УЛихий*); **чрьтогъ** ‘брачна стая; спалня, палат’ (Пс 18:6 *СПс*) ~ **чрьтожньникъ** ‘жених’ (Мт 9:15); **катъ, катунъ** ‘стан, лагер’ (4Цар 7:8). С прабългарски произход са и някои регалии на царската власт като **багъръ** (Мк 15:17 *Мст Арх*), **багърэница** (Мк 15:17 *Остр Боян Гал Дбрм Юр Вълк Търн*) ‘пурпурна царска дреха’ ~ **багрэнь** ‘пурпурен, цветен’ (Йо 19:2, 5 *Остр*; ПП 3:10) и **хорънгы** ‘скиптър, знаме; владетелско достойнство; коляно, племе’ (Чис 2:3; Зах 10:11; 1Цар 10:20; Иез 30:18), както и езически реалии като **блъванъ** ‘стълб, статуя’ (Бт 19:26 *Изб1073*, 1Цар 19:13) ~ **блъваньникъ** ‘идолски княз (вм. Молох)’ (Лев 18:21), **кумиръ** ‘форма; статуя, идол; олтар, езическо божество’ (Изх 20:4; Втз 29:17; Иез 6:4, 18:12; Авак 2:18; Галат 5:20 и др.) и ~ **кумирожрътвъная** ‘идолски жертви’ (1Кор 8:10), **кумиръскъ** ‘езически’ (Деян 15:29 и др.), **кумиръница** ‘статуя, стълб’ (Иез 6:4). Засвидетелствани са и названия на титли и длъжности, вж. **болэринъ** ‘болярин’ (Екл 10:16–17, ПремСир 4:7, 10:21, 11:1, 33:18), **другъ** ‘велможа, висш сановник’ (Иона 3:7), **самъчии** ‘управител на двореца на владетеля’ (Бт 43:16, 17, 19, 44:1; Ис 36:3, 37:2). Прабългарски са и военни термини като **сабля** ‘сабя’ (Иез 21: 4, 5

тълк *УЛихий*) и **СЫНЪ** ‘кула’ (Втз 4:26 *Изб1073*; Иер 31:38; ПП 8:9; Иез 26:9 и др.), редица наименования на професии като **двалма** ‘коњар’ (Пс 118:9 *Чуд*), **кръчии** ‘ковач’ (Ис 41:7, 54:16 тълк *УЛихий*;) ~ **кръчиинъ** ‘ковашки’ (Йов 32:19), **усмарь** ‘кожар’ (Деян 9:43), **сокачии** ‘готвач’ (ПлачИер 2:20 тълк *УЛихий*) от **сокъ** ‘готвено ястие, супа’ (Бт 25:34), както и културната заемка **кънигы** ‘книга (част от книга, глава), писмен документ, грамота; писмо; Светото писание, надпис’ (Иzx 32:32, 33; Втз 24:1; Мт 21:42; Мк 10:4; Лк 4:17, 23:38; Йо 20:30 и др. *Мар Зогр Ас Сав Боян СПс Остр* и др.) ~ **кънигычии**, **кънижъникъ** ‘книжовник, книжник, законоучител’ (ИНав 8:33; Пс 44:2; Мт 8:19, 13:52; Мк 12:38; 1Кор 1:20 и др. *Мар Ас СПс Боян* и др.), абстрактното съществително **мъчьтъ** ‘видение; мираж; измама’ (Мт 14:26 *Гал*; 1Кор 13:12), името за количество **тъма** ‘безброй; 10 000’ (Втз 32:30; Пс 3:6, 67:18, 90:7 *СПс*; Мт 18:24 *Мар Зогр Ас Сав Остр*, Лк 12:1 *Мар Зогр*; 1Кор 4:15), прилагателното **слоновънъ** ‘слонов, слонски’ (Пс 44:9 *Чуд*) и още **капъ** ‘образ; вместилище; ножница’ (Бт 1:26; Иез 21:3, 4, 30; 2Цар 20:8, Авак 2:18 тълк *УЛихий*) ~ **капия** ‘ножница’ (Йо 18:11 *Боян*), **капище** ‘изображение, статуя, стълб, оброчище; жертвеник’ (Втз 16:2; Лев 26:1, 30; Деян 17:23); **ковъчегъ** ‘ковчег (Ноев), кивот; сандък; гроб, могила’ (Бт 6:14, 15, 16, 7:7; 2Цар 18:17, Мт 24:38 *Зогр Мар Сав Ас Остр*, Лк 17:27 *Зогр Мар* и др.) ~ **ковъчежъць** ‘ковчеже (за пари); кошница, кошче’ (Иzx 2: 3, 6; Йо 12:6 *Зогр Ас*), **хлакъ** ‘ерген’ (1Кор 7:8) ~ **хластыи** ‘безбрачен’ (1Кор 7:8), **шаръ** ‘боя’ (Иез 23:14 тълк *УЛихий*) ~ **шарота** ‘боя’ (Иез 23:14 тълк *УЛихий*), **шаротъны** (Пс 13:12 *Чуд*) и др.¹

Към този значителен брой (над 40) прабългаризми в старобългарския библейски текст могат да се добавят още две лексеми, наследени от езика на Аспаруховите и Куберовите българи. И двете се откриват в текста на книга Съдии, която за настоящото проучване е използвана по пет южнославянски (*Р, Г, С*)², шест руски (*ТСЛ 2, ТСЛ 728, МДА 12, Арх, Вари, Вилн*)³ ръкописа от XIV–XVII в. и Генадиевата Библия (1499 г., ГИМ, Син. 915).

Единият прабългаризъм се намира в текста на Книга Съдии 14:20, според който “жената на Самсона се омъжи за сватбения му другар, който му беше приятел” (СБ 1925: с. 286)⁴. В средновековните славянски ръкописи сватбеният другар е назван куригъ, срв. съ куригомъ его иже бэ другъ его τ υφαιουу απτο ς δν Υταθρος απτο (*Р*, л. 175б; така и *Г С*), съ куригъмъ его иже бэ другъ его (*М*, л. 175б; така и *Кр*), съ

¹ Вж. списъка на съкращенията на библейските книги и средновековните паметници в края на статията. Сведенията за прабългаризмите са извлечени от Miklosich 1862–1865; Срезневский 1–3; СС 1999; Андонова 2003: с. 244–249 и цит. лит., Granberg (forthcoming). Изказвам сърдечната си благодарност на А. Granberg за възможността да използвам непубликувания й труд.

² Използвани са следните ръкописи: 1. РГБ, ф. 256, Рум. № 29 (по-нататък *Р*). Среднобългарски ръкопис (молдавска редакция) на Осмокнижие и 1–4 Царства, 1537 г., 278 л. По микрофилм на НБКМ. 2. РГБ, ф. 87, Григ. № 1/М 1684 (по-нататък *Г*). Среднобългарски (със сръбски черти) препис на Осмокнижие и 1–4 Царства, първа половина на XVI в., 373 л. По Atanasova 1994; Vajs 1905. 3. РГБ, ф. 270, Сев. № 1/М 1431 (по-нататък *С*). Сръбски препис на Осмокнижие, начало на XV в., 394 л. По Atanasova 1994; Vajs 1905. 4. HAZU, Шс 17 (по-нататък *М*). Сръбски препис на Осмокнижие, втора половина на XV в., 336 л. По Miklosich 1862–1865: с. 324. 5. Крушелдски манастир № 81, XVI в. (по-нататък *Кр*). Сръбско-български препис на Осмокнижие и 1–4 Царства. 359 л. По Miklosich 1862–1865: с. 324.

³ Използвани са следните ръкописи: 1. РГБ, ф. 304.І. № 2 (по-нататък *ТСЛ 2*), втора половина на XIV в., Иисус Навин, Съдии, Рут, Естер и хронографска статия, 166 л. По www.stsl.ru/manuscripts. 2. РГБ, ф. 304.І № 728 (по-нататък *ТСЛ 728*), XIV в., Хронограф с книгите Иисус Навин, Съдии, Рут, 1–4 Царства и хронографски статии, 392 л. По www.stsl.ru/manuscripts. 3. РГБ, ф. 173, МДА № 12 (по-нататък *МДА 12*), 1470–1490 г., Осмокнижие, 1–4 Царства, Естер, 621 л. По www.stsl.ru/manuscripts. 4. Архивски хронограф, РГАДА, ф. 181, № 279/658 (по-нататък *Арх*), края на XV в., 540 л. 5. Варшавски хронограф, Национална библиотека на Полша, Варшава, BOZ sim 83 (по-нататък *Вари*), XV–XVI в. 6. Вилнюски хронограф, Централна библиотека на Литовската академия на науките, Вилнюс № 109/147 (по-нататък *Вилн*), средата на XVI или XVII в.

⁴ Жената на Самсон е филистимка и когато тя е дадена на неговия приятел, Самсон унищожава филистимската реколта (Съд 15:2 и сл.)

куригомъ его иже бэ другъ его (ТСЛ 2, л. 93б; в ТСЛ 728 липсва цялата фраза), съ куригомъ его иже бэ другъ его (МДА 12, л. 255а), и сниде жена самсон- с куриг (Арх, фразата е недовършена), и сниде с- жена самсон- с куриг (Варш, л. 647), и сниде жена самсон- с кНериг (Вилн, л. 235), с куригомъ го иже бэ другъ го (Генадиева Библия, СРЯ 8: с. 138; Miklosich 1862–1865: с. 324). Гръцкото съответствие на **куригъ** в Септуагинта е νεμφαγωγός (от νεμφαγωγέω ‘вода годеницата, невестата’)⁵ със семантика ‘1. който води, съпровожда годеницата от нейната къща до къщата на младоженеца; 2. приятел; 3. който урежда сватбата, сват’ (Liddell, Scott 1996: с. 1184; Дворецкий 1). Νεμφαγωγός се среща неколкократно и в текста на Книга Битие (21:22, 32; 26:26; Liddell, Scott 1996: с. 1184)⁶, в чийто славянски превод обаче стои единствено съществителното другъ ‘приятел’ и никога куригъ (Михайлов 1912). Извън библейския текст лексемата куригъ е позната само на Златоструя от XII в. (РНБ, F.n.I.46), където е употребена във фразата **руководитель немощнымъ вэрующихъ куригъ** τ^{TMV} πιστευόντων νεμφαγωγός ‘водач, предводител на вярващите’ (Срезневский 1: с. 1378; Георгиева 2003: с. 158). Това значение кореспондира с близко значение на νεμφαγωγός в гръцката патристична литература, в която водач (νεμφαγωγός) е Господ по отношение на Адам и Ева (той ги създава, т.е. въвежда); водачи са ангелите по отношение на девиците; водачи са и апостолите по отношение на Църквата (всъщност дванадесетте апостоли са първите водачи на Църквата) и по отношение на отделните човешки души, които те водят при Христос и т.н.’ (Lampe 1997: с. 927).

Каква е етимологията на думата **куригъ**? Бернекер (Berneker 1: с. 648) я извежда от гр. κορίκος ‘девичи’, а Фасмер (Фасмер 2: с. 425) – от предполагаемото *корηγός (и двете от κόρη ‘момиче, девица, млада жена’). Тази етимология справедливо се отхвърля от Райнхарт, който търси **куригъ** в “тюркском языке дунайских болгар” (Райнхарт 2006: с. 308), като допуска две възможности. Първата обвързва с общотюрк. *küdagü* ‘зет, мъж на дъщерята’, но признава, че в този случай съществуват проблеми, доколкото преходът на интервокалното *-δ- > -r- е сравнително късен и “известен пока лишь волжско-булгарском или чувашском языке, а не в прабулгарском (дунайско-булгарском)” (Райнхарт 2006: с. 311). Затова ученият предлага и втора хипотеза – прабълг. **kurig* (**kürig*) да е монголска заемка (от монг. *kürgen*) в тюркски, каквито са азерб. *körägän* ‘девер, шурей, зет, жених’, казах. *körgän* ‘знатни родственици’ и др. (Райнхарт 2006: с. 312–314). Тази втора възможност смятам за по-вероятна, защото са налице още данни за връзката на лексемата **куригъ** не само с монголските езици (срв. п. монг. *kürgen*, монг. *hyrgen*, *kyrgen*, бурят. *курҗн*), но и с тунгусо-манджурските езици, срв. евенк. *куруг*±н, евенк. диал. *куракАн*, *курекен*, *куриген*, солон. *хуреге* ‘съпруг на една от дъщерите или сестрите; съпруг по-малката сестра; зет’ (ССТМЯ 1975: с. 437; MED 1960: с. 505; ЭРС 1958: с. 222–224). Тези форми са производни от монголския глагол *kyrge-* ‘1. изпращам; 2. предавам, пренасям, превозвам, прехвърлям; 3. съпровождам, придружавам, вода вкъщи; 4. вода, придружавам невестата (булката) до дома на нейния съпруг’ (MED 1960: с. 505)⁷. Вж. от този глаголен корен и монг. *kyri* ‘зет, шурей, девер’, п. монг. *kürj degüi* ‘шурей’, монг., бурят. *хур дуу* ‘шурей’, *хур дуу б±р* ‘балдъза’ (MED 1960: с. 505; ССТМЯ 1975: с. 435). Защо лицето, което води булката до дома на младоженеца, е зетят – съпругът на дъщерята (по отношение на нейните родители) или на сестрата (спрямо нейните сестри и братя)? Етнографските изследвания на етническите групи на монголските народи разглеждат този факт като реликт от матриликалните брачни отношения в далечното минало. В епохата на

⁵ Вж. в Септуагинта версия А: καρ συν|κησεν ^ γυν[Σαμψων τ© νεμφαγωγ© α□το‡ fv Τηλίασεω и версия В: καρ Τυθέντο ^ γυν[Σαμψων Uνρ φίλων α□το‡ (Rahlfs 1962).

⁶ Става въпрос за Ахазут – според СБ 1925 “сват”, но и “приятел” на Авимелех.

⁷ Монг. *h* предава звука *q*, а монг. *y* – звука *ü* (MED 1960: с. XII).

матриархата именно родственици съпровождали първоначално жениха в рода на невестата, където той оставал. Впоследствие и невестата била съпровождана от родителския си дом до дома на младоженеца също от неин роднина (обикновено млад човек). Той обличал булката с булченската одежда и слагал накитите на главата ѝ. Когато сватбарите се отправяли към жениха, той я качвал на своя кон. По-късно участвал в обряда по застилане постелята на новобрачните или заедно с невестата опитвал ритуалната храна. Какъв точно роднина на булката е бил този младеж? Етнографският материал не дава еднозначен отговор, защото у някои групи алтайци (буряти) тази роля е изпълнявал племенникът на булката, у други – нейният зет, а у трети невестата била съпровождана само от нейната майка, докато присъствието на бащата на сватбата на дъщерята понякога дори се забранявало (Обряды 2002: с. 122–125). Така важните функции на зетя в алтайския сватбен ритуал могат да се разглеждат като опит за приобщаване на жениха към рода на невестата, т.е. като свидетелство от матриликалната брачна традиция.

В българския език думата **куригъ** не се е съхранила (липсва в речниците на Геров 1–5, Дювернуа 1–2, БЕР 1–6, диалектни архиви). Още в Острожката Библия (ОБ 1581) е заменена с инын *мѣжъ ѿъдъ ѿо:ес жена же самѣонова иде за инын мѣжъ иже бысть еднѣ ѿт дрѣ его пирныхъ*), а в църковнославянската Библия 1871 – с *другар* (*А жената Самсонова ся ожени за другаря му, който му беше приятель*).

В старобългарския превод на Книга Съдии 9:14–15 се среща и друг прабългаризъм – **КОТИГАНЪ, КОТИГАНЪ, КОТЫГАНЪ** (така у Miklosich 1862–1865: с. 306; Срезневский 1: с. 1303, 1304) срещу гр. ...ἀμνος ‘бодлив храст, шубрак’ (Liddell, Scott 1996: с. 1565), ‘трън’ (= παλιουρος Дворецкий 2). Трикратната му употреба е засвидетелствана в притчата за тръна (Съд 9:7–15), която Иотам [най-младият от 70-те синове на съдията Гедеон] произнесъл по повод възцаряването на Авимелех⁸. Срв. и *рече въсѣ дѣбрава къ котиганю къ котиганюу ТСЛ 2, ТСЛ 728, къ котиганюу МДА 12* *προς της ραμνον, τι ...ἀμνѣи рече котиганъ (-нъ Кр, ТСЛ 2, ТСЛ 728, МДА 12)* *дѣбравѣ...аще не изыдетъ ѿгнь ис котигана Тк τ\ς ...ἀμνου (P, така и C, Г, М, Кр, ТСЛ 2, ТСЛ 728, МДА 12)*⁹, и *рече всѣ дѣбрава котиганѣ ..и рече котиганъ къ дѣбравѣ...аще не изыдетъ ѿгнь ис котигана (Арх, и рече дѣбрава котиганѣ ..и рече кътиганъ къ дѣбравѣ...аще не изыдетъ ѿгнь ис котигана Вилн л. 230, и рече дѣбрава котиганюу ..и рече котиганъ къ дѣбравѣ...аще не изыдетъ ѿгнь ис котигана Варш л. 633), и рѣ всѣ доубрава къ котиганюу ..и изиде огнь ис котигана (Геннадиева Библия), и рѣ всѣ доубрава къ котиганюу ..и изиде огнь ис котина (!) (Велики чети минеи, XVI в., СРЯ 7: с. 381). В Острожката Библия обаче стои *тернѣ* (*рекоша вси древа тернѣю ..и рѣ тернѣ къ древам ..и изиде огнь изъ тернѣ*), както и в църковнославянската Библия 1871 (*Съд 9:14 Тогазъ рекохъ всикуиты-тѣ дърва на трънъ-тѣ, Съд 9:15 И рече трънъ-тѣ на дърва-та*). Налице е още една фиксация на прабългаризма – в тълкуванията на Теодорит Кирски към Пс 57:10 в руски ръкопис от XV в. В най-ранния представител на тази псалтирна редакция – Чудовския от XI в., псалмът липсва (вж. **КОТИНИ** у Погорелов 1910: с. 264, Погорелов 1910а: с. 236 и **КОТИНИЕ** у Погорелов 1910b).*

Не ми е известна въведена в научно обръщение етимология на коментирания лексема. Заслужава внимание фактът, че във всички съвременни тюркски езици функционира думата *tikän* с варианти *tikkän, tiken, diken, tikan, tigen* ‘1. трън, шип,

⁸ Авимелех, който бил син на Гедеон от жена сихемлянка, убил всичките си неедноутробни братя с изключение на Иотам и се провъзгласил за цар. От своя страна Иотам, след като се спасил от убийство, тръгнал из страната и подбуждал населението срещу узурпатора Авимелех.

⁹ Така и други преписи на Съдии, вж. Срезневский 1: с. 1303–1304.

бодил; игла; 2. общо название на бодливи храсти; 3. репей; 4. магарешки бодил' (Радлов 3: с. 1349; ДТС 1969: с. 558–559; СИГТЯ 2001: с. 105; срв. и перс. *tiy* '1. сабя, меч; 2. острие; 3. шип, трън; 4. връх на планина' (Абаев 1: с. 291–292; ПБР 2009: с. 264). Архетипът **tiken*, чието основно значение е 'игла ; трън, шип, бодил', е образуван от глагола **tik-* 'забивам, забождам; жилия, хапя' и афикса *-ken* > **tikken* > *tiken* (Clauson 1972: с. 483–484). Старобългарската форма **КОТИГАНЪ** показва близост по отношение на коренната съгласна *g* с хакаски и шорски (от групата на сибирските тюркски езици). От *tiken* с умалителния афикс *-ek* се е получила и формата *tikenek / tegenek / tikanak* '1. шип, бодил, трън; 2. трънче, 3. шипка, 4. трънка, 5. магарешки бодил, 6. репей'. В тунгусо-манджурските езици формите са *inme, imte* с основно значение 'игла', откъдето и 'шип. бодил, трън' (СИГТЯ 2001: с. 106; ССТМЯ 1975: с. 316–317).

Разминаването между тюркските (*tikän, tikkän, tiken*) и прабългарските (**КОТИГАНЪ**, **КОТИГАНЪ**, **КОТЫГАНЪ**) форми може да бъде обяснено с контекста, в който функционира лексемата в текста на Книга Съдии – много често след предлога къ̄ ꙗꙋꙋ въсѣ дѣбрава къ̄ котиганю, къ̄ котиганюу, к̄ котиганюу, който вероятно е бил възприет от по-късните преписвачи, а и от лексикографите (Миклошич, Срезневски, авторите на СРЯ) като част от самата дума, която явно не е била позната. В тази посока може да се тълкува и формата **КЪТИГАНЪ** във Вилнюския хронограф. Потвърждение на подобно предположение е единствената фиксация на лексемата извън библейския текст – във вида **ТИКЕНЬ** 'храсталак, буренак' в *Хождение за три моря* от 1468–1474 г. на руския търговец Афанасий Никитин, който описва своето пътешествие в Индия, срв. а града взати нѣкоуды пришла гора велика да дѣбрь зла тикенъ "от нито една страна градът не може да се достигне – планината там е огромна и клисурата е [обрасла] с големи буренаци (гъсталаци)" (www.vzh.by.ru; Срезневский 3: с. 958¹⁰; Фасмер 4: с. 57). Подобно на **КУРИГЪ**, и прабългаризмът **ТИГАНЪ** не е оставил следи в българския език (не е регистриран в речниците на Геров 1–5, Дювернуа 1–2, БЕР 1–6, диалектни архиви).

Разгледаните тук две лексеми потвърждават наблюдението, че прабългарските заемки в старобългарски, както и останалите заемки, са главно имена, адаптирали се предимно към продуктивните вокални праславянски склонения (особено *-o-* м.р., както в случая), а тази ориентация по родов признак разкрива приоритета на имената, осмислени като мъжкородови (Андонова 2003: с. 246). **ТИГАНЪ** е рядък представител на семантико-тематичната група на растенията (друг прабългаризъм от тази група е **ХМЭЛЪ** 'хмел' в извънбиблейска употреба), а **КУРИГЪ** разширява реликтите на сватбената обредност, досега позната от **ЧРЪТОГЪ** 'брачна стая; спалня' (вкл. и производните му **ЧРЪТОЖЪНИКЪ** 'жених', **ЧРЪТОЖЪНЪ** 'младоженчески') и **ХЛАКЪ** 'ерген' ~ **ХЛАСТЫИ** 'безбрачен'.

Цитирана литература

Абаев 1: Абаев, В. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*. Т. 1. Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1959.

Андонова 2003: Андонова, А. Прабългаризми. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 3. Главен редактор Л. Грашева. София: Академично издателство "Марин Дринов", 2003, 243–249.

БЕР 1–6: *Български етимологичен речник*. Т. 1–6. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971–2002.

¹⁰ Срезневски я отбелязва като отделна лексема, различна от **КОТИГАНЪ**, с неясно значение (?) и предполага връзка с перс. *тикан* (?) 'клизура, дефиле, дълбок ров'.

- Библия 1871:** Библия сиречь Священното Писание на Ветхый и Новый Завет. Цариград: В книгопечатницѣ на А. Х. Боджияна, 1871.
- Георгиева 2003:** Георгиева, Т. *Златоструй от XII век*. Силистра: РИТТ, 2003.
- Геров 1–5:** Геров, Н. *Речник на българский язык с тълкуване речите на български и на руски*. Ч. 1 – 5. Пловдив: Дружествена печатница “Съгласие”, 1895–1904.
- ДТС 1969:** *Древнетюркский словарь*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1969.
- Дворецкий 1–2:** Дворецкий, И. Х. *Древнегреческо-русский словарь*. Т. 1–2. Москва: ГИИНС, 1956–1958.
- Дювернуа 1–2:** Дювернуа, А. *Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати*. Т. 1–2. Москва: Университетская типография, 1885–1889.
- Михайлов 1912:** Михайлов, А. *Опыт изучения книги Бытия пророка Моисея в древнеславянском переводе*. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1912.
- ОБ 1581:** Библия сиречь книгъ Ветхаго и Новаго Завета по язѣкъ словенскѣмъ &гф пѣа (фототипическое издание текста с издания 1581 года. (Острожка Библия). Москва-Ленинград: Слово-Арт, 1988.
- Обряды 2002:** *Обряды в традиционной культуре бурят*. Москва: Добросвет, 2002.
- ПБР 2009:** *Персийско-български речник*. Под научната редакция на Иво Панов. София: Алхода, 2009.
- Погорелов 1910а:** Погорелов, В. *Чудовская псалтырь XI века. Отрывок Толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе*. Санкт-Петербург: Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, 1910.
- Погорелов 1910б:** Погорелов, В. *Толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе*. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1910.
- Погорелов 1910с:** Погорелов, В. *Словарь к толкованиям Феодорита Киррского на Псалтырь в древнеболгарском переводе*. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1910.
- Радлов 1–4:** Радлов, В. В. *Опыт словаря тюркских наречий*. Т. 1–4. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1893–1911.
- Райнхарт 2006:** Древнерусское куригъ ‘шафер, дружка’: заимствование из протобулгарского языка. В: *Ad fontes verborum. Исследования по этимологии и исторической семантике. К 70-летию Жанны Жановны Варбот*. Москва: Индрик, 2006, 307–317.
- СБ 1925:** Библия сиречь книгите на Священното Писание на Ветхия и Новия завет. Издава Св. синод на Българската църква. София, 1991 (1 изд. 1925).
- СИГТЯ 2001:** *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков*. Т. 5. Лексика. Москва: Наука, 2001.
- Срезневский 1–3:** Срезневский, И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*. Т. 1–3. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1893–1903.
- СРЯ 7:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. 8. Москва: Наука, 1980.
- СРЯ 8:** *Словарь русского языка XI–XVII вв.* Вып. 8. Москва: Наука, 1981.
- СС 1999:** *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1999.
- ССТМЯ 1975:** *Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков*. Т. 1. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1975.
- Фасмер 1–4:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Т. 1–4. Москва: Прогресс, 1986–1987 [2 изд.].

- ЭРС 1958:** *Эвенкийско-русский словарь*. Составила Г. М. Василевич. Москва: ГИИНС, 1958.
- Atanasova 1994:** Atanasova, D. *Die Methodbibel. Das Buch Richter. // Die Slawischen Sprachen*. Band 38. Salzburg: Gelehrte Gesellschaft – Дружество на ученице – Weliko Tarnovo – Krakau – St. Petersburg, 1994: 6–202.
- Berneker 1–2:** Berneker, E. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. 1–2. Heidelberg: Winter, 1908–1913.
- Clauson 1972:** Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Granberg [forthcoming]:** Granberg, A. *Hunno-Bulgarian as preserved in Slavonic, Greek and Latin* (forthcoming).
- Lampe 1997:** Lampe, G. W. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: University Press, 1997.
- Liddell, Scott 1996:** Liddell, H., K. Scott. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996 [repr. 1914].
- MED 1960:** *Mongolian–English Dictionary*. Ed. by F. Lessing. Berkeley and Los Angeles: University of California press, 1960.
- Miklosich 1862–1865:** Miklosich, F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- Rahlfs 1962:** Rahlfs, A. *Septuaginta sacra est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1962.
- Vajs 1905:** Vajs, J. *Liber Ruth. Ex codice bibl. Palatinae Vindobonae, Transcriptum notis bibliographicis in eundem codicem ornavit*. Veglæ: Publicationes palaeoslavicae Academiae Veglensis, 1905.

Съкращения

- Авак – Книга на пророк Авакум
азерб. – азербайджански
Апок – Апокалипсис (Откровение на св. Йоан Богослов)
Арх – Архангелско евангелие от 1092 г., РГБ, ф. 178, № 1666
Ас – Асеманиево евангелие, XI в., Ватиканска библиотека, Cod. Slav. 3
Боян – Боянско евангелие, XIII в., РГБ, ф. 87, № 8 (М. 1690)
Бт – Книга Битие
бурят. – бурятски
Втз – Книга Второзаконие
Вълк – Вълканово евангелие, XIII в., РНБ, F.n.I.82
Гал – Галичко евангелие от 1143–1144 г., ГИМ, Син. 404
Галат – Послание на св. апостол Павел до Галатяни
ГИМ – Государственный исторический музей, Москва
Дан – Книга на пророк Даниил
Дбрл – Добрилово евангелие от 1164 г., РГБ, ф. 256, № 103
Дбрм – Добромирово евангелие, XII в., РНБ, Q.n.I.55
Деян – Деяния на светите Апостоли
евенк. – евенкийски
евенк. диал. – евенкийски диалекти
Екл – Книга на Еклисиаста
Зах – Книга на пророк Захария
Зогр – Зографско евангелие, X в., РНБ, Глаг. 1
Иез – Книга на пророк Иезекиил
Иер – Книга на пророк Иеремия

Изб1073 – Симеонов изборник (по Светославовия препис от 1073 г.)
 Изх – Книга Изход
 ИНав – Книга Исус Навин
 Иона – Книга на пророк Иона
 Ис – Книга на пророк Исаия
 казах. – казахски
 Йо – Евангелие от Йоан
 Йов – Книга на Йов
 1Кор – Първо послание на св. апостол Павел до Коринтяни
 Лев – Книга Левит
 Лк – Евангелие от Лука
 Мар – Мариинско евангелие, X–XI в., РГБ, Григ. 6 (М. 1689)
 МДА – Московская духовная академия
 Мк – Евангелие от Марко
 монг. – монголски
 Мст – Мстиславово евангелие, ок. 1115–1117 г., ГИМ, Син. 1203
 Мт – Евангелие от Матей
 НБКМ – Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий”, София
 Остр – Остромирово евангелие от 1056–1057 г., РНБ, Q.n.I.5
 ПлачИер – Книга Плач Иеремиев
 п. монг. – писмен монголски
 ПП – Книга Песен на песните
 ПремСир – Книга Премъдрост на Исус син Сирахов
 Пс – псалм
 РГАДА – Российский государственный архив древних актов, Москва
 РГБ – Российская государственная библиотека, Москва
 РНБ – Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург
 Сав – Савино евангелие (Савина книга), X в., РГАДА, ф. 381, № 14
 солон. – солонски
 СПс – Синайски псалтир, XI в., Синайски манастир “Св. Екатерина”, Slav. cod 38
 Съд – Книга Съдии
 ТСЛ – Троицко-Сергиева лавра
тълк УЛихий – пророчески тълковни книги с бележката на Упир Лихий от 1047 г.
 Търн – Търновско евангелие от 1273 г., НАЗУ Ша 30
 1–4Цар – 1–4 книга Царства
 Чис – Книга Числа
 Чуд – Чудовски псалтир с тълкуванията на Теодорит Кирски, XI в., ГИМ, Чуд. 7
 Юр – Юриевско евангелие, XII в., ГИМ, Син. 1003
 НАЗУ – Библиотека на Хърватската академия на науките и изкуствата, Загреб

Бележка от Ж.Войников:

Относно **котиганъ** – вж. в ТМ езици, манджур. *kātəhun*, *xitaxun*, нанайски *qataxi* - шип, нокът, монг. *qadaγasu(n)*, *qadasu(n)*, *qadaγa*, халха-монг. *xadās*, *gadas*, бурятски *xadāha(n)* – дървен шип, дървен гвоздей, в тюрк. ез. *kadak* / *qadaq*, чувашки *hutav* – шип, дървен шип, дървен гвоздей, среднов. кирейски *kitōŋ*, *kit*, японски *keta* – дървен стълб. Най-вероятно думата е от аварски

произход, предвид монголските и тунгусо-манджурски лексикални аналози! Старостин отбелязва че в тюрк.ез., думата е от монг. пр.

А думата **хлакъ** е кавказка, вж. севернокавказкото *lak, laku* – човек, мъж (заето и в осетински като *læg* и в прабълг./ст.бълг. като *хлакъ*). В български е съхр. в македонските диалекти като **луге** - хора в мн.ч., вместо очакваното слав. люде.

проф.Славова напълно възприе моите тълкувания. Ето и нейното лично съобщение:

Здравейте, г-н Войников,

Сърдечна благодарност за двете етимологии. Де да имах този материал, когато писах за **котигана**. И за хлак (в стбълг. паметници е в значение слуга) не съм се съмнявала, че е алтайска?, индоиранска?, но с този безценен материал внесохте голяма яснота. Желая Ви здраве и вдъхновение!

Поздрави! Таня Славова